

**ՏԵՂ ԳՅՈՒՂԻ ՄԵԼԻՔԱԿԱՆ ԱՊԱՐԱՆՔԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.
ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿՎՈՂ ՏԱՐԲԵՐԱԿ**

**Դավիթ Սամվելի Նահատակյան^{1,2*}, Գոհար Վահեի Նուրբեկյան²,
Արմենուհի Ալբերտի Ալեքսանյան¹**

¹Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի ազգային համալսարան, ք. Երևան, ՀՀ

²Շիրակի հայազիտական հետազոտությունների կենտրոն, ք. Գյումրի, ՀՀ

*dnahatakyan@nuaca.am

Հայկական միջնադարյան ճարտարապետության մեջ իր ուրույն տեղն ունի աշխարհիկ ճարտարապետությունը, որտեղ կարևոր դեր են խաղում ուշ միջնադարյան ամարաթները կամ մելիքական ապարանքները: Հետազոտությունը ներառում է ՀՀ Սյունիքի մարզի Տեղ գյուղի Մելիք-Բարխուդարի որդի Դավիթ Բեկի մելիքական ապարանքի հասակագծային, ծավալատարածական և կառուցվածքային համեմատական վերլուծություններ: Նշված կառույցի առանձնահատկությունները համեմատվել են Արցախի և Սյունիք նահանգների, նախկին մելիքական նստավայրերում պահպանված, 15-18-րդ դդ. պալատ-ամրոցների հետ: Քննության են առնվել նաև նմանատիպ կառույցների համաչափությունները, ճարտարապետական փոքր ձևերը (բուխարիներ, պատուհաններ, խորշեր, զարդարարական հարդարանքներ): Այս կառույցների պահպանությունն ու վերականգնումը, առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելն ու ինքնատիպ միջամտություններ իրականացնելը ներկայումս կարևոր հրամայական է, քանի որ դրանք լուռ ապացույց են սյունեցիների բնիկության, ինչպես նաև՝ հայոց ինքնիշխանության ձգտման անկոտրում կամքի: Հետազոտության նպատակն է ՀՀ Սյունիքի մարզի Տեղ գյուղի Դավիթ Բեկի մելիքական ապարանքի ուսումնասիրությունը, վերլուծությունն ու ամրակայումը, ինչպես նաև դրա մշակութային և պատմական արժեքի վերաարժևորումը: Կատարված համալիր ուսումնասիրությունների արդյունքներով մշակվել են կառույցի վերականգնման և շարունակական վերաարժևորման նպատակային առաջարկներ:

Բանալի բառեր. մելիքական շրջան, ամարաթ, Արցախի և Սյունիքի մելիքություններ, ապարանք, գլխատուն, վերականգման տարբերակ

Ներածություն

Սյունիքի (ներառյալ՝ Արցախը) Մելիքական շրջանը հայոց պատմության հետաքրքիր դրվագներ պարունակող և հայ մարդու անկախության ձգտման կարևոր ուղիներից մեկն է, իսկ այդ շրջանի կոթողներն, ի դեմս ամարաթների և պալատ-ամրոցների, մեր կողմից վերլուծության և պահպանության առանձնահատուկ ուշադրության կարիք ունեն [1]:

«Մելիք» բառը ծագում է արաբերեն malik բառից՝ տեր, իշխան: «Մելիքություն» բառը ծագում է «մալիք» (արաբ.՝ ملك՝ թագավոր) տիտղոսից: Վերջինս հայկական ժառանգական ազնվական

տիտղոս էր: Արևելյան Մելիքները ներկայացնում էին հայ ազնվականության վերջին մնացորդները [2]:

Հայոց մելիքությունների պատմական ժամանակաշրջանի սկիզբն ընդունված է համարել 16-րդ դ. վերջերը և 17-րդ դ. սկզբները, երբ իր պետականությունը կորցրած հայ ժողովրդի բնօրրանը՝ Հայաստանը, բաժանվեց Թուրքիայի և Իրանի միջև:

1600-ական թթ. Մեֆյան Իրանի շահ Աբբաս I-ը, չվստահելով իր իշխանությանը ենթակա Արևելյան Հայաստանում տնօրինություն անող՝ թուրքական ծագում ունեցող ցեղապետերին, հատուկ հրովարտակով Մելիքական իրավունք շնորհեց ոչնչացված հայ իշխանական տների շատավիղների ներկայացուցիչներին, որոնք դարձան պարսից շահի հուսալի հակաուժն ընդդեմ Օսմանյան թուրքերի [3]:

Արևելյան Հայաստանում մելիքությունները 16-18-րդ դարերի ձևավորված իշխանության վարչաձևերից էին: Ամենահայտնի և հզոր կազմավորումներից էին Արցախի և Սյունիքի մելիքությունները: Հայտնի են Գյուլիստանի, Տաթևի, Խաչենի, Ջրաբերդի, Վարանդայի, Ծարի, Սողքի, Քաշաթաղի, Անգեղակոթի, Բեխի մելիքությունները [4]:

Մելիքական ապարանքների ճարտարապետությանն անդրադարձել են հիմնականում երկու հեղինակներ՝ Ն. Պապուխյանը և Ա. Ղուլյանը: Ն. Պապուխյանն իր աշխատության մեջ, անդրադառնալով Սյունիքի ժողովրդական տներին, անդրադարձել է նաև Տեղ գյուղի մելիքական ապարանքին՝ տալով նաև սխեմատիկ չափագրություններ: Ամարաթին ավելի մանրամասն անդրադարձել է Ա. Ղուլյանը՝ տալով նաև վերակազմության տարբերակ: Ավելի համեստ անդրադարձներ կան Հ. Խալվախյանի, Վ. Հարությունյանի և այլոց մոտ: Հոդվածում կատարված են բոլոր նյութերի համալիր վերլուծություններ՝ ներառելով Ն. Պապուխյանի, Ա. Ղուլյանի հետազոտությունները, հավաքագրված արխիվային չափագրությունները, ինչպես նաև տեղում իրակա-նացված ուսումնասիրությունների արդյունքները:

Նյութեր և մեթոդներ

Աշխատանքում կիրառվել են ճարտարապետական տիպաբանական համեմատական, ինչպես նաև սկզբնաղբյուրների համադրության և վերլուծության մեթոդները:

Մելիքական ապարանքի վերականգնման գոյություն ունեցել նախագծերը և առաջարկվող տարբերակը քննվելու են «ԻԿՕՍՕՍ»-ի ընդունված չափանիշներով և «Քարի քայքայումների պատկերագարդ աղյուսակ»-ի մեթոդով [5]:

Տեղ գյուղը գտնվում է Գորիս քաղաքից մոտ 12 կմ դեպի հյուսիս-արևելք՝ Գորիս-Ստեփանակերտ նախկին մայրուղու վրա, ծովի մակարդակից մոտ 1350...1400 մ բարձրության վրա: Մելիքական ապարանքը գտնվում է Հայաստանի Հանրապետության Սյունիքի մարզի Տեղ գյուղի կենտրոնական մասում, Սուրբ Գևորգ եկեղեցու հյուսիսարևելյան կողմով անցնող ճանապարհների միջև՝ հարավային լանջի վրա [6]:

Ստեփան Օրբելյանի վկայությամբ՝ Տեղ գյուղը հիմնել է Սյունիքի թագուհի Շահանդուխտ II-ը՝ 10-րդ դարում: Մինչ այդ Տեղի տարածքում եղել է քարանձավային բնակատեղի, իսկ ուշ միջնադարում հայտնի է դարձել որպես մելիքանիստ գյուղ [7]:

Ռուսական կայսրության ժամանակաշրջանում Տեղ գյուղն ընդգրկվել է Ելիզավետպոլի նահանգի Չանգեգուրի գավառում: Խորհրդային Միության տարիներին այն մասն է կազմել Խորհրդային Հայաստանի Չանգեգուրի գավառի, իսկ 1930 թ.-ից՝ Գորիսի շրջանին: Հայաստանի Հանրապետության անկախության հռչակումից հետո, վարչատարածքային նոր բաժանմամբ, 1995 թ.-ից այն մտնում է Սյունիքի մարզի մեջ [8]:

Մելիքական ամարաթի մասին առկա է վիմագիր արձանագրություն՝ մուտքի բարավորի վրա: Ըստ Դիվան վիմագրության 2-րդ պրակի վերձանության, այն կառուցել է Մելիք-Բարխուդարի որդի Դավիթ Բեկը՝ 1783 թ.: Կառուցման մասին մեկ այլ արձանագրության պատառիկ նույնպես պահպանվել է՝ «*Ի վայելումն շինեցի...*» [8]:

Դավիթ Բեկը Մելիք-Բարխուդարի որդին էր, որը հիշատակվում է որպես ապարանքը կառուցող: Դավիթ Բեկը՝ 1783 թ.-ի մի փաստաթղթում, հայոց ազատամարտի նոր վերելքը գլխավորողների շարքում, հիշատակվում է որպես «Ղափանու Դավիթ մելիք Բարխուտարեան Տեղու»: Մեկ այլ տեղեկությամբ հայտնի է որպես «ազնուազգի և խոհմամիտ Դավիթ Բեկ, որ էլ գլխավոր բնակչաց Տեղոյ յսկիզբն դարուս» [8]:

Դավիթ Բեկ Մելիք-Բարխուդարյանը, 1748 թ. մելիքական աթոռին հաջորդել է հորը, 1783 թ. կառուցել իր նստոց-ապարանքը Տեղ գյուղում և այնտեղ իշխել մինչև հաջորդ դարի սկիզբը:

Տեղ գյուղի մելիքական ապարանքի ճարտարապետության մասին արժեքավոր տեղեկություններ են տալիս Ա. Ղուլյանի [9] և Ն. Պապուխյանի [10] հրատարակված աշխատությունները: Դավիթ Բեկի մելիքական ապարանքը բաղկացած է արևելք-արևմուտք ուղղությամբ մի շարքով դասավորված երկու կից գլխատնից, դրանց երկու կողմի մեկական դահլիճից և շարքի հարավային, բակահայաց ճակատը բռնող միասնական սրահից, որը լայնական պատերով մասնատված և մասամբ փակված է հետագա վերակառուցումների հետևանքով: Ընդհանուր հատակագծում մեկ ուղղանկյան մեջ ամփոփված (արտաքուստ՝ 13,0 x 26,5 մ) այս շինությունները ետնամասով խորացած են լանջի մեջ և, ըստ պահպանված մնացորդների, բակի հետ միասնական, պարսպապատ համակառույց են կազմել [9]:

Տեղի մելիքական ապարանքն իր ճարտարապետական հորինվածքի զույգ քարակերտ-գմբեթավոր գլխատներով, թաղածածկ դահլիճներով, սյունազարդ կամարաքարահով ու պարսպափակ ամբողջականությամբ 18-րդ դ. վերջի պալատաշինության հուշարձան է և այդ շրջանից մեզ հասած միակ լավ պահպանված հուշարձանն է Սյունիքում:

Ամարաթի հատակագծային հորինվածքը հասկանալու համար իրականացվել են առկա նմանատիպ կառույցների համեմատական վերլուծություններ: Այս նպատակով հիմնական աղբյուր են ծառայել Ա. Ղուլյանի աշխատությունում ներկայացված Սյունիքի և Արցախի մելիքական ապարանքների հատակագծերը: Ինչպես ցույց են տալիս դիտարկումները՝ խնդրո առարկա

ապարանքին հատակագծով ամենամոտն Ակնաբերդի, Գյուլիստանի և Խնձորեսկի ամարաթներն են: Ի դեպ, նման են նաև ապարանքերի տարածական հորինվածքները: Բոլոր օրինակներում համակառույցները պարփակված են եղել պարսպապատերի մեջ: Բնորոշ է պարագծային կառուցապատումը. շենքերի կիսագետնափոր ու պարսպակից շարքերով կազմվել է ներքին բակը: Ապարանքները հիմնականում եղել են միահարկ, որոշ դեպքերում՝ կրկնահարկ մասերով: Մենյակները լուսավորվում են երդիկներով կամ բակահայաց փոքր պատուհաններով: Համեմատական ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ապարանքներին բնորոշ են թոնիքներով սրահները: Ակնաբերդի, Գյուլիստանի, Խնձորեսկի ամարաթներում պատերի հաստությունները բավական նման են՝ 0,8 մ, 1,0 մ, և 1,2 մ, ինչպես նաև գլխատների չափերը՝ 6,3x6,7 մ և 7,10x7,15 մ: Տեղի մեկիքական ապարանքը կառուցված է հիմնականում կոպտատաշ քարից, սրբատաշ են միայն մուտքերի և խորշերի եզրաքարերը: Պատերն ունեն 1,1...1,2 մ հաստություն: Ակնաբերդի մեկիքական ապարանքը կառուցված է 0,8 մ հաստությամբ պատերից, որն ըստ ուսումնասիրության՝ ամենաբարակն է, ինչպես նաև այն ունի ամենափոքր գլխատուն-սրահը՝ 6,3 x 6,7 մ:

Արդյունքներ և քննարկում

Տեղ գյուղի մեկիքական ապարանքի և Ակնաբերդի, Խնձորեսկի, Գյուլիստանի մեկիքական ապարանքների և ընդհանրապես պահպանված մեկիքական ապարանքների համեմատական վերլուծության հիման վրա առանձնացվել են հիմնականում երկու հատակագծային սկզբունքներ, որոնցով կառուցվել են դրանք.

1. Գլխատնավոր ապարանքներ՝ ճարտարապետական-հորինվածքային առանցքը քարակերտ գլխատունն է՝ քառակուսի հատակագծով, երդիկավոր, քարաշեն գմբեթաթաղով ծածկված կենտրոնական դահլիճը, որի երկու կողմում դահլիճներն են, իսկ առջևում՝ բակահայաց կամարասրահը, ինչպես, օրինակ, Մոխրաթաղի և Ակնաբերդի մեկիքական ապարանքները:
2. Կրկնահարկ դահլիճով ապարանքների ճարտարապետական-հորինվածքային առանցքն է միահարկ, սյունազարդ, կամարասրահով ու փայտածածկ սենյակաշարը, կից քարաշեն-թաղակապ ծածկերով կրկնահարկ շինությունը, երեսաբաց-ընդունարանով երկհարկանի, թաղածածկ և ճակտոնազարդ դահլիճը, ինչպես օրինակ՝ Խնձորեսկի և Քաշաթաղի մեկիքական ապարանքները:

Ըստ համեմատական վերլուծության՝ նմանատիպ պատկեր առկա է վերոնշյալ ապարանքների ծավալատարածական և կառուցվածքային հորինվածքներում: Ապարանքների կառուցման հիմնական շինանյութը քարն է. Արցախի օրինակներում շարվածքը բացառապես եղել է կոպտատաշ քարից, իսկ Սյունիքում սրբատաշ քարերը հիմնականում օգտագործվել են ճակատապատերի պատասխանատու հատվածներում: Որմնաշարը հիմնականում իրականացվել է կավահողային շաղախով, իսկ միջհարկային ծածկերի, պատշգամբների, աստիճանավանդակների և

այլնի մեջ առատորեն կիրառվել են փայտանյութեր: Պատերի շարվածքն իրականացվել է ժապավենաձև կառուցվածքով հիմնային շարվածքի վրա: Բուն որմնաշարը կատարվել է հայկական ավանդական «Միդիս» շարվածքով: Արցախի և Սյունիքի մելիքական ապարանքների սրահների տանիքները, ըստ համալիր դիտարկման, ունեցել են որոշակի թեքություններ, սակայն, հեռվից հարթ են ընկալվում, օրինակ՝ Հոռեկավանքի և Մոխրաթաղի ապարանքներում: Գլխավոր սրահները հաճախ բլուրանման են լիցք արվել՝ ինչպես Տոդի և Քաշաթաղի համալիրներում: Բլուրանման ծածկը տրամաբանական է, քանի որ ներքուստ երդիկի առկայություն կա՝ ինչպես հայկական ավանդական բնակելի տներում: Տանիքները ծածկված են եղել հաստ կավային հողաշերտով և բնականոն կերպով առաջացած բուսականությամբ, որոնք ապահովել են ջրա-ջերմամեկուսացում:

Դեկորատիվ հարդարանքի տեսանկյունից մելիքական ապարանքները, ընդհանուր առմամբ, գուսպ են, սակայն, Տեղ գյուղի մելիքական ապարանքն առաջիններից էր, որտեղ նկատվել է ընդհանրացված ձևերով, բավականաչափ գեղեցիկ գույգ խորշերով բուխարին: Ուշագրավ է մեծ վարպետությամբ մշակված հատկապես արևմտյան դահլիճի բուխարին: Կիսաբլուրաձև օջախախորշի բարձր և գծագարդ եզրաքարերն ավարտվում են երկաղեղ-սրագագաթ կամարաքարով, որի հետ մի կտոր քարից կերտված է նաև սաղավարտաձև ոճավորված ծխանցածածկ քարը [9]: Ուշագրավ են նաև պահարանախորշերը, որոնց պարզ կիրառությունը հաճախ գեղարվեստական հնչեղություն է ստացել: Լավագույն օրինակը՝ Գյուլիստանի և Հոռեկավանի ապարանքներն են:

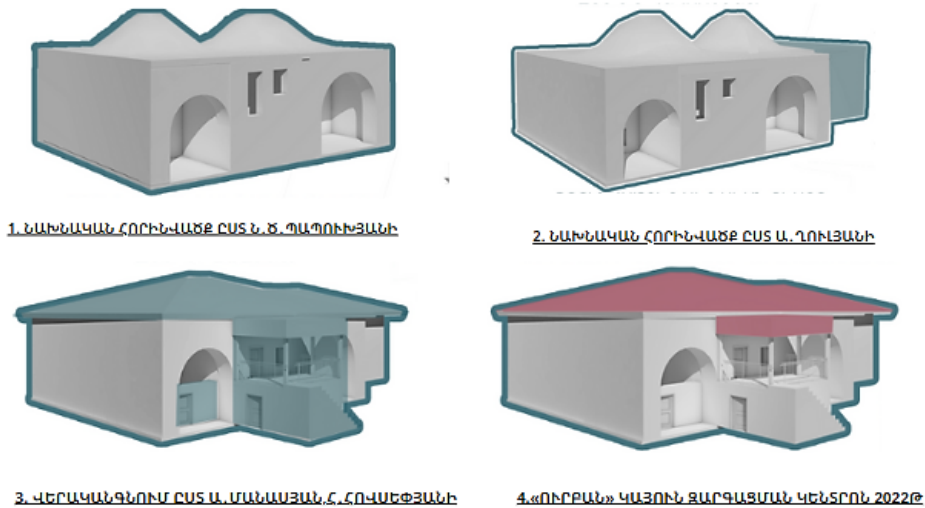
Դիտարկելով Արցախի և Սյունիքի մելիքական ապարանքների տարածաշինական, հատակագծային, ծավալատարածական և հարդարանքային լուծումները՝ հարց է առաջանում դրանց ակունքների մասին: Արդյոք դրանք տեղական կամ ներմուծված լուծումներ են: Ճիշտ մոտեցում է ցույց տվել Ն. Պապուխյանը՝ մելիքական ապարանքները դիտարկելով հայկական ժողովրդական տների (ավելի տեղին է հայկական ավանդական բնակելի տուն ձևակերպումը) հետ: Համալիր դիտարկումները նույնպես ցույց են տալիս, որ մելիքական ապարանքների հիմնական լուծումների համար հիմք են հանդիսացել հայկական ավանդական բնակելի տներն ու համալիրները: Համեմատական ուսունմասիրությունները վկայում են, որ մելիքական համալիրների համար հիմք են հանդիսացել հայկական ավանդական բնակելի համալիրները, որոնցով հավանաբար շրջապատված է եղել մեր խնդրո առարկա ապարանքը և որոնց մնացորդները մինչ օրս պահպանվել են Տեղ գյուղում:

Օրինակ, պատմական Գուգարք նահանգի Ջավախք գավառում պահպանված բազում հայկական ավանդական բնակելի տներ և համալիրներ կան, որտեղ նմանատիպ ճարտարապետական լուծումներ են պահպանվել: Այս կառույցներն ունեն նմանատիպ որմնաշար (միդիս), սակայն, փայտաշեն, հարթ և հազարաշեն տանիքներով: Առկա են մեկ և ավել գլխաներով (օդա/օթյակ), եռաերթիկ գոմերով, նախասրահներով (օդին առաջ/օթյակին առաջ), շվաքներով և այլ սրահներով հագեցած հայկական ավանդական բնակելի համալիրներ, որոնք մինչ օրս տնօրինում են հայ ժառանգները [11]:

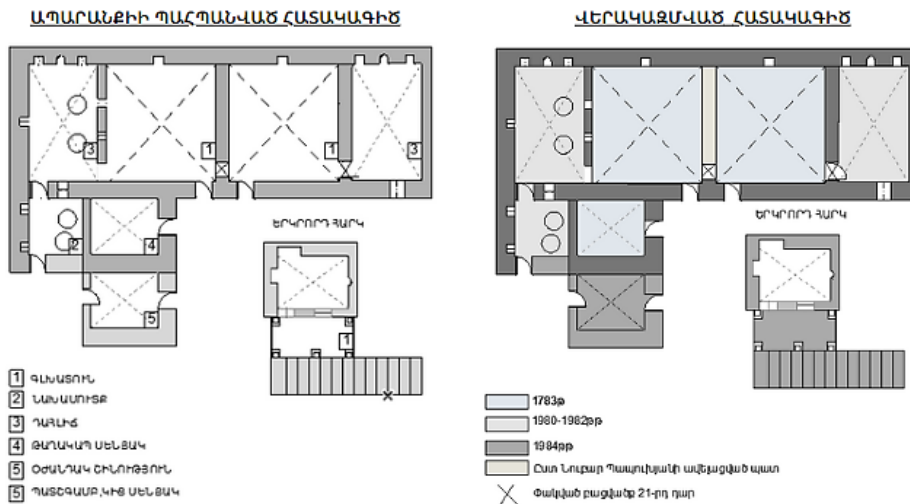
Նմանատիպ պատկեր առկա է նաև պատմական Տայք նահանգի գրեթե բոլոր գավառներում պահպանված հայկական ավանդական բնակելի տների և համալիրների ճարտարապետական լուծումներում, սակայն այն տարբերությամբ, որ դրանց այժմ տնօրինում են իրենց կառուցողների կամ ինքնությունն ուրացածները կամ ընդհանրապես կապ չունեցողները: Ավելին, Տայքում պահպանվել է բնակելի տների զարգացումը՝ մեկ հարկանի բնակելի տներից և համալիրներից դեպի կրկնահարկ և եռահարկ անցումը [12]: 17-20-րդ դդ. կրկնահարկ և եռահարկ բնակելի տներ առկա են նաև պատմական Տուրուբերանում, Վասպուրականում և այլուր: Ենթադրվում է, որ այս լուծումն ավելի հին ակունքներ ունի, այսինքն, Սյունիքի և Արցախի մելիքական ապարանքների կրկնահարկությունը, հավանաբար, նույնպես ժառանգված է հայկական ավանդական բնակելի համալիրներից:

Վերակազմության վերլուծություն և առաջարկ

Ն. Պապուխյանի և Ա. Ղուլյանի աշխատությունների, ինչպես նաև իրականացված արխիվային նյութերի ուսումնասիրության հիման վրա պարզ է դառնում, որ Դավիթ Բեկի ամարաթի դահլիճի առջևի կամարակապ նախամուտքն ակնհայտորեն հետագա վերակառուցման արդյունք է և բնորոշ է կրկնահարկ-հարթածածկ ճարտարապետական լուծումներով կառույցներին (նկ. 1): Չնայած այն հանգամանքին, որ Ն. Պապուխյանը նկատել է վերակառուցումների առկայությունը, իր նկարագրության մեջ ապարանքի հնագույն մասը ներկայացնում է «2 քարակերտ գլխատուն, մի թաղակապ սենյակ և մի թաղակապ նախամուտք» [10]: Ըստ նրա՝ համակառույցի մյուս մասերը հետագա հավելումներ են: Ա. Ղուլյանը հիշատակում է այն մասին, որ Ն. Պապուխյանը չի նկատել, որ արևմտյան կողմի դահլիճն արևելյանի ձևերը կրկնող մուտք ունի գլխատնից և պատկանում է ապարանքի նախնական հորինվածքին: Ա. Ղուլյանը նշում է նաև, որ համալիրի նախնական հորինվածքն ունեցել է բակահայաց սյունազարդ հորինվածք և կամարակապ սրահ՝ մեկ միասնական թաղով, որի ապացույցն են երկայնական թաղի մնացորդը և գլխատների ճակատամասում գտնվող խորշերը [9]: Ուսումնասիրված արխիվային նյութերի համաձայն՝ 1984 թ. իրականացվել է վերակառուցման նախագիծ, կազմված Ա. Մանասյանի և Հ. Հովսեփյանի կողմից: Նախագծի համաձայն նախատեսվում էր կատարել բոլոր սենյակների վերականգնում և հարավարևելյան նախասրահի թաղի վերաշարում: Արդյունքում՝ վերակառուցման ժամանակ պահպանվել է երկրորդ հարկի միայն ճակատային մասը: Փայտե 4 սյուների վրա կանգնեցվել է պատշգամբը, որի մուտքը լուծված է բազալտե քարերից շարված աստիճաններով, իսկ սենյակին կից երկու գլխատներ տանող թաղակապ նախասրահը նախատեսվում էր քանդել, վերաշարել: 2022 թ. «Ուրբան» կայուն զարգացման կենտրոնի կողմից իրականացվել է կառույցի ծածկի թիթեղապատ լուծում, որը դրական ժամանակավոր լուծում է, քանի որ կառույցն ուներ խոնավության խնդիրներ (նկ. 1):

Նկ. 1. Տեսական վերլուծությունների արդյունքները

Նկ. 2. Առաջարկվող տեսական վերակազմության տարբերակ

Վերականգնման առաջարկ

Տեղում կատարված ուսումնասիրությունների, նմանօրինակ կառույցների, պատմամատենագրական նյութերի վերլուծության և համադրման հիման վրա առաջարկվում է վերականգնման տարբերակ: Այն մշակվել է Դավիթ Բեկի մեխիքական ապարանքի Բակահայաց սյունազարդ հորիվածքի և կամարակապ սրահի, թոնիքների, բուխարիների և շվաքի համար: Առաջարկվում է իրականացնել հուշարձանի պահպանական գոտիների նոր առաջարկ, քանի որ առկա գոտիներն իրենց մեջ չեն ներառում ամբողջ հուշարձանը, չունեն լանդշաֆտի և կառուցապատման պահպանման գոտիներ: Ըստ առաջարկի՝ ապարանքը ստանալու է իր սկզբնական տեսքը՝ երկերդիկ գլխատներով: Տանիքը վերականգնվելու է, ինչպես նախկինում՝ հողածածկ և կանաչապատ: Հեռացվելու են խորհրդային շրջանում ի հայտ եկած ավելորդ հավելումները (նկ. 2):

Կառույցի վերաարժևորման առաջարկով նախատեսվում է ստեղծել մելիքական շրջանի պատմությունը ներկայացնող թանգարան, որը հագեցած կլինի ժամանակակից տեխնոլոգիաներով: Յուրաքանչյուր սենյակ կստանա նոր ֆունկցիա, նոր հնարավորություններ՝ դրանց հնարավորինս բազմազան օգտագործելու համար: Ըստ նախագծի նախատեսվում է իրականացնել գրադարան, թանգարան, ինչպես նաև վերաօգտագործ ավանդական թոնիրները՝ վերածելով ճաշասենյակի, որտեղ կախված կլինեն հայկական գորգեր, ինչը բնորոշ է եղել մելիքական ապարանքներին: Ամբողջովին պահպանվելու է ապարանքի խորհրդավորությունը՝ ապահովելով լուսավորությունը հիմնականում երդիկներից: Առաջարկվում է հավելել լոկ երկրորդական և երրորդական լուսավորություն՝ այսինքն լուսավորությունը լինելու է խորշերի մեջ կամ գետնին դրված փոքր լուսատուների միջոցով:

Նախագծի շրջանակներում նախատեսվում է թեթև նյութերից նոր ծավալ հավելել՝ հասարակական սանհանգույցներ, որոնք կկցվեն գոյություն ունեցող կառույցի հյուսիսային հատվածին: Հավելվում է նաև ամարաթի դիմացի մասի շվաքը թեյարանի գործածությամբ, ամբողջովին կից ապարանքի արևելյան հատվածից: Այն նախատեսվում է իրականացնել ապակեպատ, սակայն տաք եղանակին բացելու հնարավորությամբ: Երկու գլխատներում ժամանակին գործել են թոնիրներ, որոնք նախագծի շրջանակներում նախատեսվում է վերաօգտագործել: Նախատեսվում է նաև բացել գլխավոր սրահներին կից թաղակապ սրահների բուխարիների ծխնելույզները և վերաօգտագործել (նկ. 3):

Տարածքը պահպանվելու է էլեկտրական հովիվներով, որը թույլ չի տա կենդանիների մուտքը դեպի մելիքական ապարանք: Նախատեսվում է ստեղծել էկո-կայանատեղի, որի նպատակն է, պահպանելով կանաչապատ տարածքները, ունենալ ավտոկայանատեղի: Իրականացվելու են ճանաչողական զբոսաշրջային բացօթյա ճամբարներ:

Նկ. 3. Իրավիճակային լուսանկար, առաջարկվող վերականգնման եռաչափ տարբերակ

Եզրակացություն

1. Արցախի և Սյունիքի մելիքական ապարանքներն իրենց ճարտարապետական լուծումներով առաջնորդվել են որոշակի հետաքրքիր սկզբունքներով, սակայն հիմնականում գտնվում են հայկական լեռնաշխարհում առկա հայկական ավանդական բնակելի տների և համալիրների ծիրում, տալով հետաքրքիր ճարտարապետական մեկնաբանություններ:

2. Վերլուծելով Մելիքական ապարանքի երկու վերակազմության տարբերակները և վերականգնման նախագծերը, ինչպես նաև տեղում իրականացված աշխատանքները՝ ի հայտ են բերված տեսական և գործնական խնդիրներ ու մոտեցումներ, կապված 1980-ականների քիչ հիմնավորված ծավալային լուծումների և 2022 թ. ժամանակավոր ծածկի իրականացման հետ, որոնք այս կամ այն ձևով ազդել են կարևոր հուշարձանի կերպարի վրա:
3. Առաջարկվում է վերականգնման և վերաաժմորման էսքիզ, որտեղ պահպանելով և վերականգնելով հինը՝ սահմանափակ նոր ծավալներ հավելելով, ներմուծելով նոր կիրառելիություն՝ վերաօգտագործել սահմանապահ Տեղ գյուղի նշանավոր Դավիթ Բեկի մելիքական ապարանքը, որը 1783 թ. ի վեր բազմակի փոփոխություններ է կրել, սակայն իր պահպանված հիմնական հորինվածքային կորիզով հասել է մեզ (նկ. 3):

Գրականության ցանկ

- [1] **Լեռ**, Երկերի ժողովածու, 3 հատոր, Երևան, 1973, էջ 71:
- [2] **Ստ.Մալխասեանց**, Հայերեն բացատրական բառարան, Հայկական ՍՍՌ Պետական Հրատարակչություն, Երևան, 1944, էջ 289:
- [3] **Ե.Լալայան**, Ազգագրական հանդես, Զանգեզուր, գիրք Գ, Թիֆլիս, 1898, էջ 38- 40:
- [4] **Վ.Հարությունյան**, Հայկական ճարտարապետություն պատմություն. բուհական ձեռնարկ, «Լույս» հրատ., Երևան, 1992, էջ 492-495:
- [5] **ICOMOS ISCS**, Illustrated glossary on stone deterioration patterns, Monuments and Sites 15 (Paris, 2008) 78.
- [6] **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան**, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 95:
- [7] **Ստ.Օրբելյան**, Սյունիքի պատմություն, Երևան, 1986, էջ. 251-252, 399:
- [8] **Հ.Օրբելի** (գլխ. խմբ.), Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 2. Գորիսի, Միսիանի և Ղափանի շրջաններ, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երևան, 1960, էջ 70:
- [9] **Ա.Ղուլյան**, Արցախի և Սյունիքի մելիքական ապարանքները, Երևան, 2001, էջ 116-117, 138-117, 128, 118:
- [10] **Ն.Պապուխյան**, Սյունիքի ժողովրդական ճարտարապետություն, Երևան, 1972, էջ 68-69:
- [11] **Դ.Նահատակյան, Ա.Քթոյան**, Դիլիսկայի բնակելի համալիրի ճարտարապետական առանձնահատկությունները, Երիտասարդ հայ արվեստաբանների գիտական 12-րդ նստաշրջանի նյութեր, ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2018, էջ 180-190:
- [12] **Ա.Գրիգորյան, Ա.Գրիգորյան, Դ.Նահատակյան**, Պատմական Տայքի Արսյացմոր և Ոքաղե գավառների ավանդական բնակելի տների և համալիրների ճարտարապետական առանձնահատկությունները և զուգահեռները, Տայքը պատմության խաչուղիներում (պատմամշակութային համադրություններ), հոդվածների ժողովածու, Գյումրի, 2024, էջ 129-139:

АРХИТЕКТУРНЫЙ АНАЛИЗ МЕЛИКСКОГО ДВОРЦА СЕЛА ТЕХ: ПРЕДЛАГАЕМЫЙ ВАРИАНТ ВОССТАНОВЛЕНИЯ

Давид Самвелович Наатакян^{1,2*}, Гоар Вагеевна Нурбекян²,
Арменуи Альбертовна Алексанян¹

¹Национальный университет архитектуры и строительства Армении, г. Ереван, РА

²Ширакский центр арменоведческих исследований, г. Гюмри, РА

*dnahatakyan@nuaca.am

Светская архитектура занимает особое место в средневековой архитектуре Армении, где важную роль играют позднесредневековые амараты или меликские дворцы. В рамках данного исследования был осуществлен систематический анализ меликского дворца Давида Бека, сына Мелик-Бархударя, в селе Тех марза Сюник РА. Анализ включал плановый, пространственный и конструктивный подходы для выявления особенностей этого дворца и сравнения его с другими объектами архитектуры. Основной акцент делался на сравнительном анализе и уникальности данного сооружения. Особенности упомянутого сооружения сравнивались с сохранившимися постройками 15-18 веков: дворцами и замками бывших меликских поселений Арцахской и Сюникской областей. В ходе исследования также были изучены особенности симметрии подобных сооружений, а также малые архитектурные элементы (камины, окна, ниши, декоративные украшения). Сохранение и реставрация этих сооружений с особым вниманием и применением оригинальных решений в настоящее время являются важной задачей, поскольку они представляют собой безмолвное свидетельство самобытности народа Сюника, а также непоколебимой воли к борьбе за армянский суверенитет. На основе результатов проведенных комплексных исследований были разработаны целенаправленные предложения по реставрации и непрерывной переоценке сооружения с учетом его исторической и архитектурной значимости.

Ключевые слова: эпоха меликства, амарат, меликства Арцаха и Сюника, особняк, глхатун, вариант восстановления

ARCHITECTURAL ANALYSIS OF THE MELIKAL PALACE OF TEGH VILLAGE PROPOSED RESTORATION OPTION

Davit Nahatakyan^{1,2*}, Gohar Nurbekyan², Armenuhi Aleksanyan¹

¹National University of Architecture and Construction of Armenia, Yerevan, RA

²Shirak Center of Armenological Studies, Gyumri, RA

*dnahatakyan@nuaca.am

The medieval architecture holds a distinctive position, particularly with regard to secular architecture, where late medieval amarats or Melikian palaces assume a significant role. This research entails comprehensive analyses, including plan, spatial, and structural comparisons, focusing on the melik palace owned by Davit Bek, the son of Melik-Barkhudar, in the village of Togh. The characteristics of this structure were juxtaposed with those from the 15th to 18th centuries that have been preserved in the former Melik settlements of Artsakh and Syunik provinces, encompassing palaces and castles. The study delved into the symmetry of analogous structures and scrutinized small architectural features such as fireplaces, slits, niches, and decorative embellishments. Through a meticulous and thorough analysis, the research proposes an option for the restoration and reevaluation of the structure, considering its historical and architectural significance.

Keywords: Melikdom period, Amarat, Artsakh and Syunik Meliks, mansion, glkhatun, vaulted, restoration concept

Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՍՆ բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ 25RG-6A091 գիտական թեմայի շրջանակում:

Նահատակյան Դավիթ Սամվելի, ճարտ. թեկն. (ՀՀ, ք. Երևան) - ՃՇՀԱՀ, ճարտարապետության տեխնոլոգիաների, պատմության և ժառանգության ամբիոն, ասիստենտ, ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայազիտական հետազոտությունների կենտրոն, գիտաշխատող, dnahatakyan@nuaca.am, (+374)95875626, **Նուրբեկյան Գոհար Վահեի** (ՀՀ, ք. Գյումրի) - Շիրակի հայազիտական հետազոտությունների կենտրոն, գիտաշխատող, ճարտարապետ, nurbekyan00@gmail.com, (+374)44992982, **Ալեքսանյան Արմենուհի Ալբերտի** (ՀՀ, ք. Երևան) - ՃՇՀԱՀ, Դիզայն ամբիոն, դասախոս, հայցորդ, aleksanyan.armenuhi@yandex.com (+374) 94477434

Наатакян Давид Самвелович, канд.архит. (РА, г. Ереван) - НУАСА, кафедра Теории, истории и наследия архитектуры, ассистент, Ширакский центр арменоведческих исследований, научный сотрудник, dnahatakyan@nuaca.am, (+374)95875626, **Нурбекян Гоар Вагеевна** (РА, г. Гюмри) - Ширакский центр арменоведческих исследований, научный сотрудник, архитектор, nurbekyan00@gmail.com, (+374)44992982, **Алексамян Арменуи Альбертовна** (РА, г. Ереван) - НУАСА, кафедра Дизайна, преподаватель, соискатель, aleksanyan.armenuhi@yandex.com, (+374)94477434

Nahatakyan Davit, Ph.D. in Arch. (RA, Yerevan) – NUACA, Chair of Theory, History, and Heritage of Architecture, assistant, Shirak Center for Armenian Studies, researcher, dnahatakyan@nuaca.am, (+374)95875626, **Nurbekyan Gohar** (RA, Gyumri) - Shirak Center for Armenian Studies, Researcher, Architect, nurbekyan00@gmail.com, (+374)44992982, **Aleksanyan Armenuhi** (RA, Yerevan) – NUACA, Design Department, Lecturer, applicant, aleksanyan.armenuhi@yandex.com, (+374) 94477434

Ներկայացվել է՝ 20.10.2025թ.

Գրախոսվել է՝ 03.11.2025թ.

Ընդունվել է տպագրության՝ 22.12.2025թ.